

ПЕРСПЕКТИВА СОЦІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ОБРАЗІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Питання про те, що являє собою сучасне суспільство, надзвичайно складне, і його не можна ігнорувати або використовувати лише дві-три чергові фрази на тему, як би ми ще могли назвати те, що будуємо.

Пересічна людина нашого суспільства не зважає на метанаративи сучасності, прагнучи триматися подалі від “великих проектів”, якщо, звісно, вони не вкладаються у вимір її особистісних інтересів. Не вдаючись у розгляд причин такого стану, зазначимо, що він слугує підґрунтям і водночас проявом специфічного ставлення до питання про теоретичне відображення соціальних процесів. Останні поступово перетворюються в уяві сучасника на сукупність окремих, досить випадково пов’язаних подій, цілісність яких є лише номінальною. Відмовляючи сучасності в цілісності та послідовності, ми досить часто не враховуємо підміну онтологічних питань гносеологічними. Від того, що ми не маємо сьогодні засобів цілісного відображення процесів соціальної взаємодії (що породжує “ситуацію постмодерну”), суспільство не перестає бути цілісним. І навпаки, те, що в нас свого часу панували цілісні теоретичні уявлення про суспільну взаємодію, не гарантувало нашому суспільству цілісності. Наявність цілісного образу суспільства є суттєвою передумовою його фактичної цілісності, саме тому аналіз новітніх образів суспільства є надзвичайно важливим завданням, що й визначає актуальність проблеми, яка розглядається в нашій статті.

Мета статті – розглянути процес формування образів інформаційного суспільства.

Об’єктом дослідження є процес вироблення образів суспільства.

Предметом дослідження перспективи соціологічної концептуалізації образів інформаційного суспільства.

Однією з новітніх концептуалізацій образу суспільства є створення теорій “інформаційного суспільства”, що стають все більшою мірою предметом розгляду соціологів.

Аналіз публікацій із цієї проблематики свідчить, що останнім часом соціологічні дослідження проблем інформаційного суспільства значно розширилися, виникли нові його концептуалізації. Найбільш відомі представники цього напрямку: Д. Белл, Ю. Габермас, Д.К. Гелбрейт, М. Кастельс, Н. Луман, П. Серван-Шрайбер, А. Турен, Ф. Уебстер, Ф. Фукуяма. Можна також констатувати, що становлення Інтернету ініціювало появу нової хвилі концептів “інформаційного суспільства”, орієнтованих не стільки на майбутнє, скільки на потреби управління сьогоденням. В останніх теоретичних розвідках В. Іноземцева, С. Леша, А. Ракітова, Т. Стоуньєра обґрунтовано, що інформаційне суспільство слід вивчати, базуючись на нових фундаментальних уявленнях про суспільство.

Водночас слід зауважити, що теорії формування інформаційного суспільства розглядаються найчастіше з точки зору їх продовження, розбудови та вдосконалення, тобто в напрямі розкриття їх внутрішнього потенціалу. Однак багато з них виникали поза предметним полем соціології, несуть у собі частковість економічних або технологічних підходів. Звідси виникає проблема: соціологічний аналіз концепцій “інформаційного суспільства” є орієнтованим на продовження практик теоретизування, а також на образи суспільства, що не є притаманними цій науці. Що робити соціологам: визнати новітні образи “інформаційного суспільства”, змінивши власний образ суспільства чи критично відкинути їх, виходячи з їх частковості та непослідовності?

Концептуалізація характеру та напрямів суспільних змін відбувається як їх рефлексивний елемент, тобто в просторі й часі, єдиний образ того суспільства, яке виникає в наш час, створюється з позицій різних соціальних суб’єктів, що формується в перспективі їхніх інтересів. Побудова “нового суспільства” є процесом інтеграції інтересів різноманітних суспільних груп, які виникають у контексті соціально-історичних змін сучасності. Тому концептуалізація образу суспільства, що виникає, відбувається, насамперед, шляхом фіксації окремих його сторін у теоретичних образах, які створюються соціальними теоретиками, що уособлюють у своїй діяльності перспективи розгортання нових суб’єктів соціальної взаємодії. Виходячи із цього, новітні концептуалізації суспільства слід розглядати як моменти єдиного, цілісного процесу, що має призвести до створення нового цілісного образу суспільства. Концептуалізація ця відбувається практично в усіх галузях суспільствознавства, але інтегративного, цілісного характеру вона може набути лише в предметному полі теоретичної соціології, оскільки остання передбачає створення такої картини соціальної взаємодії, яка не ігнорувала б жодної з її сторін та не редукувала б різноманітні за характером соціальні відносини до одного з її різновидів.

Одним з новітніх концептуальних просторів, що виник з початком суспільних змін, які визначають найактуальніші риси сучасності (або постсучасності), є низка теоретичних побудов, відомих як теорії постіндустріального та інформаційного суспільства, а також пов’язані з ними так звані постмодерністські та критичні теорії.

Кожна з них являє собою певний образ суспільства, що виникає, – образ досить неоднозначний та частковий. Останні обставини зумовлені несформованістю рис нового суспільства, їх історичною невизначеністю. Створення нового образу суспільства є завданням, насамперед, практичним, тому що це дає змогу побачити характер того простору, який виникає на кожному етапі суспільних змін. Таке бачення дасть змогу бути свідомим актором соціальної взаємодії, а не лише сліпим “співучасником” розгортання подій, який значення останніх розуміє крізь історично застарілий і тому вузький набір соціальних ідентифікацій.

Починаючи з другої половини 1960-х рр., у ряді розвинутих країн стала розвиватися концепція “інформаційного суспільства” як модифікація концепцій постіндустріального суспільства. Останнє виступило своєю ідеологією, у рамках якої осмислювалися соціальні трансформації ряду західних держав 70–80-х рр. минулого сторіччя. Так, Д. Белл зазначав, що “інформаційне суспільство” є чимось у реальності нездійсненним, його слід розуміти як своєрідну утопію. Основні риси нового суспільства цей соціальний теоретик (а також його певною мірою послідовники – П. Друкер, Р. Райх) розглядає в площині змін сфер зайнятості. Зміни в структурі зайнятості, а саме: формування та домінування в ній “інформаційної сфери”, зниження зайнятості населення у сфері фізичної праці, розглядається цими теоретиками як підстава говорити про “інформаційне суспільство”. Інакше кажучи, суспільство є інформаційним, якщо “у сфері праці домінує група тих, хто працює у сфері інформації” [1].

Згодом у таких теоріях акцент змінився з власне інформаційних та комунікативних технологій на появу людей, які здатні вести новий образ життя – інформаційний. Саме вони: дизайнери, дилери, ніш-файндери та інші “креативники” – створюють дієву силу сучасного суспільства, насамперед, його економіки. За такою логікою ці “символічні аналітики”, “експерти”, “інформаційні робітники” предметом своєї праці мають інформацію, а тому суспільство є інформаційним. Так, Ч. Лідбітер пише, що соціальний статус створюється нині не за рахунок “фізичних зусиль”, а “ідеями, знаннями, навичками, талантом та креативністю” [2].

Таким чином, один з перших образів суспільства, що виникає, був побудований на фіксації змін у сфері трудових ресурсів і зайнятості. Тому основним соціальним суб’єктом вважали спочатку тих, хто працював у сфері інформації, а згодом – тих, чия праця потребує створення та використання інформації. Представники індустріальної сфери й аграрного сектору з такої точки зору відтісняються на другий план.

У 1970–1980 рр., під час енергетичної кризи, яка охопила провідні західні країни, інформатизація виступала засобом створення нового техногенного середовища, заснованого на використанні наукоємних ресурсозбережних технологій. Це середовище передбачало вищий рівень координації всіх складових соціуму за рахунок автоматизації певних ланок соціальної організації та більш ефективний механізм використання наукового знання, його наближення до процесів виробництва. Обидва завдання вирішувалися за рахунок створення нової, заснованої на використанні комп’ютерної техніки, технології оперування інформаційними процесами. Така специфіка привела до того, що головні соціальні перетворення творці концептуального образу “інформаційного суспільства” (найбільш відомим із яких був Е. Тоффлер) вважали пов’язаними з технологічними інноваціями: поширенням телебачення; супутникових технологій; упровадженням кіберкомунікаційних мереж; комп’ютеризацією. Такий підхід до створення нового образу суспільства

можна назвати “технологічним”. Згідно з ним соціальну структуру, групування та особливості соціальної взаємодії визначають технології, типи яких змінюють один одного революційним шляхом. Футурологічна концепція Е. Тоффлера передбачає, що ми живемо в епоху інформаційної революції (“третьої хвилі” технологічних інновацій, яку неможливо зупинити), у результаті засвоєння результатів якої сформується новий спосіб життя.

Нове суспільство, згідно з таким підходом, формується в результаті поширення електронної пошти, систем он-лайнної комунікації, інших комп’ютерних технологій, що створюють нові соціальні простори – “інформаційні супермагістралі”, взаємодію в яких людство ще буде засвоювати [3].

Поширення технологій внутрішньодержавного, міжнародного та глобального обміну інформацією між банками, корпораціями, державними й недержавними організаціями та окремими особами призводить загалом до того, що “прогрес у телекомунікаціях ... нав’язує світу, який нічого не підозрює, новий порядок ... і той, кого ці магістралі обійдуть стороною, зазнає повного краху” [4].

Таким чином, наступний образ нового суспільства формується як такий, де трансформовано саме соціальне середовище й домінуючі соціальні групи виникають на основі “інформаційних магістралей”. Загалом така логіка передбачає, що решта людства перетворюється на єдину, позбавлену актуальності масу, але самі популяризатори розглянутого вище підходу не роблять такого висновку, залишаючи власний, назовемо його “технологічним”, образ суспільства досить невиразним та туманним. Розглядаючи цей підхід, важко позбавитися спокуси провести паралель з логікою, згідно з якою вдосконалення знаряддя праці автоматично приводить до вдосконалення суспільства, а тому слід більше думати про різці та перемикачі, ніж про людину. Така позиція була характерною для часів індустріалізації, й один з таких прикладів – твір Й. Сталіна “До питань ленінізму”.

Ф. Махлуп у 1962 р. [5] запропонував ще один варіант концепції “інформаційного суспільства”, котрий базувався на тому, що інформаційна сфера змінює свою економічну цінність. Дещо пізніше М. Порат доповнив цей популярний нині серед економістів підхід, запропонувавши розрізняти первинний та вторинний інформаційні сектори економіки. Проаналізувавши національну статистику США, він робить висновок, що ця країна є інформаційним суспільством, оскільки у ній “головне місце займає діяльність з виробництва інформаційного продукту та інформаційних послуг, а також суспільне й приватне (вторинний інформаційний сектор) діловодство” [6]. Критики такого підходу слушно зауважують, що досить важко встановити, що саме слід відносити до сфери інформаційних послуг. Наприклад, риття траншеї для прокладки силової електричної мережі на заводі не слід відносити до них, а таке саме риття для прокладки телефонної – слід. Неясно також, як соціологічно дослідити частку інформаційних послуг, що надаються у вторинному

секторі, наприклад, під час виконання виробничих операцій на фабриці. Таким чином, образ “інформаційного суспільства”, розроблений з використанням економічних критеріїв, є теж досить неадекватним.

Інформатизація суспільства дуже яскраво виявила себе також у галузі культурного життя – останні десятиліття минулого сторіччя характеризувалися так званім “інформаційним вибухом”. Ще ніколи людство не жило за наявності такої кількості музики, візуальних та знакових зображень. Усе це формує ціле середовище, за межі якого сучасній людині вийти досить важко. Доступ до різноманітних культур значно розширився, з’явилися нові засоби трансляції культурних артефактів – мультимедійні, що поєднують у собі окремо існуючі раніше елементи (створюючи ефект мультикультурності), надають людині можливість існувати в культурних потоках в інтерактивних режимах. Процеси культурного життя пришвидчуються, активізуються, охоплюють значно більші соціальні групи, ніж це було раніше. Відбуваються якісні зміни культурного життя, рівні культури змішуються, і ми є свідками того, як посилюються значення одних її елементів (наприклад, зачіски, макіяжу або одягу) та зменшуються – інших (наприклад, особистих вірувань або постійної належності до певної групи). Загалом життя значно символізується, а сам світ символів здобуває статус незалежного. Інформації стає все більше, а змісту все менше, за словами Ж. Бодрійяра. Зміст стає не відповідністю “чогось” у культурному житті, а “чимось”, що існує саме по собі, стає “гіперреальністю”, що позначає сама себе. За допомогою виробництва цієї гіперреальності відбувається управління суспільством. М. Фуко зазначає: “Насправді влада виробляє. Вона виробляє реальність; вона виробляє галузі об’єктів і ритуали істини” [7]. Усе це призводить до все більшої незахищеності людської свідомості від маніпулятивних технологій, робить її, за виразом Т. Маркузе, “веселим роботом”. Як специфічне відображення цих культурних змін виникає образ “інформаційного суспільства” в рамках соціології постмодерну. Специфіка цього образу полягає в тому, що він постулюється у формі критичних суджень, створюється через відображення того, про що говорять його автори. Суспільство вбачається таким, де знаки втратили своє значення, тому процеси визначення соціальної поведінки спираються на “набір значень, що передані, однак не мають значень” [8], тобто взаємодія в такому інформаційному суспільстві виглядає досить ірраціонально, а сам його образ досить невизначено – як саме можна виміряти зростання кількості символічних взаємодій та значень у суспільстві? З цієї точки зору, суспільство виглядає завжди за визначенням Ж. Ліотара “скотним двором”, має ризомну побудову, а особистість є лише, за визначенням М. Фуко, “слідом на піску”. Постмодерністський образ “інформаційного суспільства”, таким чином, акцентує увагу на змінах характеру, інтенсивності та ритмів культурного життя, що призводять до ускладнення суспільства, появи нового рівня суспільної взаємодії, нових механізмів і засобів, що йому притаманні, але в рамках предмета соціології досить

складно користуватися таким образом для чітких дефініцій нових суспільних реалій.

Висновки. Розглянуті концепції фіксують якісно нову роль інформації в процесах суспільної взаємодії, яку вона здобула впродовж останніх десятиріч. Суттєвим є також те, що в суспільстві виникає новий компонент, який можна назвати інфосферою, що пронизує або ж опосередковує всі інші сфери суспільного життя: економіку, культуру, політику, сім'ю, релігію тощо. У подальших дослідженнях процесу узагальнення досвіду соціологічної рефлексії становлення "інформаційного суспільства" слід розглянути концепти Ю. Габермаса, Е. Гідденса та представників "критичного напрямку" на кшталт Г. Шиллера. Тільки спираючись на досвід рефлексії суспільних змін у різних галузях суспільної практики, соціологія здатна виробити образ суспільства, використовуючи який, ми зможемо розвинути проекти концептуалізації якісно нових рис суспільного життя, що пов'язані з процесом інформатизації.

Література

1. Bell D. The social framework of the Information Society / D. Bell. – Oxford, 1980. – P. 183.
2. Leadbeater C. Living in the Air: The new Economy / C. Leadbeater. – Viking, 1999. – P. 18.
3. Negroponte N. Being digital. Hobber and Stoughton. Marxism Today, october 1998. – P. 3–33; Dertouzos M. What Will Be: How the New World of Information Will Change Our Lives. Piaktus. 1997.
4. Angell I. Winners and Losers of in the Information Age. LCE Magasine, 1995., 7 (1) summer: 10–12. – P. 10.
5. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the Unated States. – Princenton ; N.Y. : Princenton University Press, 1962.
6. Porat M. "Communication Policy in an Information Society" in Robinson G.O. (ed.) 1978. – P. 3–60.
7. Фуко М. Надзирать и наказывать / М. Фуко. – М. : Ad Marginem, 1999. – С. 284.
8. Poster M. The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context. – Cambrige: Polity, 1990. – P. 63.

Щербина В.М. Перспектива соціологічного аналізу образів інформаційного суспільства

На основі соціологічного аналізу в статті розглянуто процес формування образів інформаційного суспільства. Автор робить висновок про формування нового онтологічного рівня суспільства – інфосфери.

Ключові слова: інформаційне суспільство, образ суспільства, соціологічна теорія.

Щербина В.М. Перспектива социологического анализа образов информационного общества

На основе социологического анализа в статье рассмотрен процесс формирования образов информационного общества. Автор делает вывод о формировании нового онтологического уровня общества – инфосферы.

Ключевые слова: информационное общество, образ общества, социологическая теория.

Sherbina V. The prospect of sociological analysis of images of the information society

On the basis of sociological analysis in the article describes the process of imaging information society. The author concludes that the formation of the new ontological level of society – the infosphere.

Key words: *information society, the image of society, sociological theory.*